

SODOBNE JEZIKOVNE INOVACIJE V GOVORIH SPODNJE ZADREČKE DOLINE

Prispevek predstavlja jezikovne spremembe, praviloma inovacije, v govorih spodnje Zadrebke doline (to je v dolini reke Drete med Gornjim Gradom in Nazarjami, kjer se govori zgornjesavinjsko narebje). Raziskava temelji na jeziku govorcev srednje generacije v sodobnosti, torej ob koncu 20. in v začetku 21. stoletja. Pregled sodobnih slovničnih ter besednih in pomenskih inovacij je narejen na osnovi zbranih besedil in že objavljenega dela obbno besednega slovarja obravnavanega podrobbja, lastne kompetence in izrecnih izjav posameznih izpraševancev, pa tudi jezikoslovnih objav z obravnavanega podrobbja v zadnjem dobrem stoletju. Ob upoštevanju zunajjezikovnih dejavnikov je tako mogoče dobiti pregled nad burnimi jezikovnimi spremembami, ki jim je narebje izpostavljeno tako kot drugi slovenski jezikovni sistemi. Posebnosti obravnavanih govorov se brišejo vebbinoma s prevzemanjem splošnejših nenarebni (»nadnarebni«) znaobilnosti.

jezikovne inovacije, slovenska narebja, zgornjesavinjsko narebje

This paper presents some of the linguistic changes that have occurred in recent times in the speech of the lower Dreta Valley (between Gornji Grad and Nazarje, where the Upper Savinja Valley dialect is spoken); these changes have largely taken the form of innovations. The research is based on the language of middle-aged speakers at the end of the 20th and beginning of the 21st century. This survey of recent developments in grammar, vocabulary and semantics is based on selected texts and published work contained in the dictionary of common nouns for the area in question, on my own personal competence and on the explicit statements of individual interviewees, as well as on linguistic studies of the area in question published over the last century or so. Taking into account extra-linguistic factors, one is able to obtain an overview of the turbulent linguistic changes to which the dialect, like other Slovene linguistic systems, is being exposed. The specific features of the speech under examination are, by and large, being wiped out with the introduction of more general non-dialectal (»supra-dialectal«) features.

language innovations, Slovene dialects, the Upper Savinja Valley dialect

1 Najprej je treba zamejiti dolobnice iz naslova. Govori spodnje Zadrebke doline so del zgornjesavinjskega narebja v Zadrebki dolini, tj. dolini ob reki Drete, ki se v Nazarjah izliva v Savinjo, med Gornjim Gradom na zahodu in Nazarjami na vzhodu. Natanbnejše podatke imam zbrane iz svoje rojstne vasi Spodnje Kraše ter iz vasi Bočna in Kokarje, podatki iz drugih vasi obravnavanega podrobbja pa so zbrani nenaobtno in sluabjno (prim. Weiss 1998a: 8, 6).

Jezikovne inovacije so vsi pojavi, ki pomenijo glede na primerljivo prejšnje stanje kakršno koli novost, in sicer na vseh jezikovnih ravnanah, od glasoslovja in oblikoslovja prek besedja in frazeologije (nove besede, zveze in konstrukcije v kakem sistemu se imenujejo neologizmi) do skladnje (Simeon 1969; Polański 1999). V konkretnem primeru se omejujem na govorjeni jezik in na vse, kar se da kot tako zapisati – kaka druga vrsta jezika, ki se uporablja na obravnavanem področju, bi me zanimala samo v sopomenskem razmerju z govorjenimi jezikovnimi znaki (prim. geslo *dija* v poskusnem zvezku slovarja govorov spodnje Zadrebke doline – Weiss 1998a).

Sodobno je to, kar se dogaja v zadnjem času – pojma časovno ni mogoče natančno določiti. Ožje vzeto: spremembe v jeziku na obravnavanem področju dokumentiram od konca sedemdesetih let 20. stoletja, predvsem pa v zadnjih dveh desetletjih, ko sem intenzivno pripravljaj najprej slovnico govorov obravnavanega področja (Weiss 1990) in potem še slovar (katerega poskusni zvezek je izšel leta 1998 – Weiss 1998a). Sodobno v širšem smislu zajema čas, do katerega seže spomin izpraševancev v ustno dokumentiranih izjavah, pa tudi tisto, kar je ohranjeno v objavah Franca Lekšeta (v letih 1888–1898 – Weiss 1998b), ki je bil rojen v Pustem Polju, in Josipa Tominška (konec 19. in v prvih letih 20. stoletja – Weiss 1999), rojenega v Bočni, ter za besedne in pomenske podatke v Pleteršnikovem *Slovensko-nemškem slovarju* (1895–1896). Tako pojmovane inovacije je treba ločiti od inovacij v prejšnjih obdobjih, recimo pred sredino drugega tisočletja našega štetja.

Pregled sodobnih slovničnih ter besednih in pomenskih inovacij je izdelan predvsem po zbranih besedilih, ki so zapisana in komentirana v moji magistrski nalogi (Weiss 1990), in na osnovi že objavljenega dela občnobesednega slovarja obravnavanega področja iz leta 1998. Zgornjesavinjsko narečje je moj materni jezikovni sistem – slovenskega knjižnega jezika sem se začel učiti v osnovni šoli – in je še vedno moj prvi sistem, saj je žena iz Bočne, kjer z družino preživim vsega kak poldrugi mesec dni na leto. – Pri pregledu inovacij so dragocene izrecne izjave posameznih izpraševancev, čeprav jih je treba jemati s pridržkom.¹

2 Nove besedne oblike (take, ki so doživele glasovno ali oblikovno inovacijo) ter nove besede in besedne zveze prehajajo v narečje v zadnjem času iz vseh različkov slovenskega jezika, vključno z (zahodnoštajerskim?) nadnarečjem, in sicer največkrat z novimi predmeti in pojavi. Posredniki pri tem so radio in televizija (tudi lokalni radijski in televizijski programi, ker je velik del obravnavanega področja prepreden s kabelskotelevizijskim sistemom, ki v hiše prinaša npr. velenjski in

¹ Izpraševanka iz Spodnjih Kraš, rojena leta 1909 (umrla je leta 1998), je povedala, da je v času njenega otroštva, torej v drugem in v začetku tretjega desetletja 20. stoletja, njena teta, ki je bila rojena v šestdesetih ali sedemdesetih letih 19. stoletja, krompir še vedno imenovala *k'raška 'répa* (kar je izpraševanka razlagala kot *koroška repa* – po izročilu, ki ga je posredoval drugi izpraševanec iz Spodnjih Kraš, rojen leta 1924, so krompir prinesli v Zgornjo Savinjsko dolino s Koroške; 'koroški' je v narečju sicer *ka'roškę*). Z drugimi otroki vred je zaradi tega teto zbadala, ta pa se je branila, češ naj jo pustijo tako govoriti, pač do smrti, oni pa naj kar uporabljajo novo besedo – *k(r)ampër*.

celjski televizijski program), časopisje in knjige, pri uveljavljanju nenarečnih različkov, ki so bližje knjižnemu jeziku, pri govorcih na obravnavanem področju pripomoreta šola in cerkev, pri uveljavljanju nenarečnih različkov, ki so bližje narečju, pa vsakodnevne migracije, saj se ljudje vozijo v večja središča (Gornji Grad, Nazarje, Mozirje, Velenje, Celje ...) na delo in v šolo, ter vsakotedenski obiski tistih, ki se vozijo v Maribor in Ljubljano, večinoma študirat. Radio je v večini domov od petdesetih let 20. stoletja, televizija od približno druge polovice sedemdesetih let. Ta dva medija sta zelo vplivna, ker sta prav tako govorna kot narečje. Stikov z nadnarečno in pogovorno govorečimi, ki prihajajo od drugod ali ki so se priselili v obravnavane kraje, je čedalje več. Če so bili včasih v vasi priseljenci in obiskovalci od drugod, z drugonarečnih področij, v večjih središčih recimo župnik in učitelj ter ob obiskih zdravnik, živinozdravnik in kak redok posameznik, pa danes v Zgornjo Savinjsko dolino vozijo sorazmerno redno kruh, meso, zamrznjene izdelke in sveče iz Spodnje Savinjske doline in tudi z Gorenjske. Tudi npr. grobar v Šmartnu ob Dreti je bil nekdaj domačin, zdaj pa njegove posle opravlja pogrebna služba iz Spodnje Savinjske doline.

3.1 V delni slovarski predstavitvi govorov spodnje Zadrebke doline (Weiss 1998a) je bil v središču pozornosti jezik srednje generacije, to je tistih govorcev, ki večinoma že imajo otroke in večinoma še žive starše. Ta delež prebivalstva je tudi najštevilčnejši. Mlajši govorci so za jezikovne novosti (predvsem besedne) dojemljivejši in iz njihovega jezika potem sprejemajo tudi govorci srednje in starejše generacije, ki so z njimi v stiku. Proti inovacijam v narečju je na splošno najbolj odporen jezik govorcev starejše generacije, ki so manj dojemljivi za novosti v življenju nasploh, saj jih predmeti, pojmi in poimenovanja iz najnovejšega časa marsikdaj begajo, seveda pa je pri tem tudi veliko razlik med posamezniki.²

3.2 Najhitreje sprejemajo nove jezikovne pojave mladi, od katerih prevzemajo potem tudi pripadniki srednje in starejše generacije. Pri tem je neka meja, saj se besedja, ki je bilo v zadnjem času prevzeto v slovenski sleng iz angleščine in potem tudi v narečje, tisti, ki pridejo v stik s slengom, ne oprimejo, tudi če take besede slišijo, razen če ne spadajo v skupino ali skupine, ki uporablja(jo) sleng, sploh če so

²Tako posameznikom recimo delajo velike težave nekatere blizuzvočnice. Ker govorka iz Bočne ne gleda televizijskih kriminalk, v kino, ki je na obravnavanem področju zelo eksotična zadeva, tako ne hodi, kriminalnih romanov in črne kronike v dnevnem časopisju pa tudi ne bere (spremlja le tednika *Kmečki glas* in *Savinjske novice*), se ji pač zgodi, da ne loči bistvenih reči, ki pa so razumljive iz sobesedila: k njej je na informativni pogovor prišel *krime nãlc*, namreč kriminalist. Take spremembe so se dogajale tudi že prej, pri besedah, kot so *lo'reta* 'roleta' ali *le'burã* 'rebula' – prvo je pri starejših govorcih precej razširjeno, drugo je idiolektično, marsikaj še redkeje rabljenega pa celo enkratno. Sorazmerno manjše nihanje pri mlajših je posledica večje pismenosti in načitanosti, saj narečni govorci nove besede sprejemajo tudi iz zapisanih virov, ki onemogočajo mešanje blizuzvočnic. Vendar pa nekatere besede in zveze, ki so prešle v narečje iz pogovornega jezika ali iz nadnarečja, še vedno ostajajo težavne, recimo prislov *do'tã:lnã* 'popolnoma, povsem, totalno' (ljudskoetimološko iz zveze *do tal*) nasproti širše rabljenemu *to'tã:lnã*, ali povedkovnik *do'tã:lka* nasproti *to'tã:lka*, kar oboje izraža zelo veliko mero: »u *kõta,« ja 'rjerkla *m'jca, »mãjã šisõca do'tã:lka« (kot je poročala izpraševanka iz Bočne, rojena leta 1936; *Kot* je ledinsko ime področja vzhodno od Otoka v Bočni, *šisovec* pa je plevel topolistna kislica).

take besede kratkega veka (in zato ne postanejo del narečnega besedja) – možno pa je tudi, da tovrstno besedje starejšim seveda sploh ne pride na uho. Če kaj od tega širše sprejmejo tudi starejši, seveda ni več slengovsko. Kako razvpito slengovsko rozino, npr. *'ful 'zelo'*, priložnostno uporabijo v pogovoru z otrokom za šalo celo najstarejši govornici.

3.3 Sprejemanje novosti v narečje so v preteklosti omogočali in spodbujali stiki z drugonarečno govorečimi in tujejezičnimi (na obravnavanem področju dokumentirano z nemško in hrvaško oz. srbsko in romunsko ter angleško govorečimi – Weiss 1993). Te inovacije so bile večinoma besedne, redkeje besednozvezne (npr. *u'sęga 'bõ:ga 'isusa*, ki izraža veliko mero povedanega, ali *'võ:zi za *'čaćak*, ki sogovorniku izraža ukaz za takojšnji odhod; obe zvezi sta danes polcitatna sestavina besedja govorov na obravnavanem področju).

3.4 V času po drugi svetovni vojni – iz svoje izkušnje lahko to trdim predvsem za sedemdeseta leta 20. stoletja – je bilo v osnovni in srednji šoli veliko neustreznega pritiska na narečje, ki ga je bilo treba predvsem v srednji šoli v Celju zamolčevati in namesto njega uporabljati slovenski knjižni jezik. Narečno govoreči šolar od učiteljev, ki so zapovedovali rabo knjižnega jezika v šoli, ni mogel izvedeti, ali kje vendarle sme govoriti narečno, v osnovni šoli, ki je delovala v narečno govorečem okolju, pa sploh ni bil deležen nujno potrebnega pouka o vzporednicah in razlikah med narečjem ter knjižnim jezikom in njegovimi različki, ki bi v učencu utrdil zavest in védenje o narečnem sistemu nasproti knjižnemu.³ Na ta način si je marsikateri narečni govorec ustvaril napačen vtis o večvrednosti nenarečnih različkov, česar se je pri obravnavanju inovacij v narečju treba zavedati.⁴

³ Na potrebno pozornost do narečja v šoli je v čisto prvi številki revije *Jezik in slovstvo* opozoril Rudolf Kolarič (1955/56). Čeprav se je delež narečno govorečih v zadnjih petdesetih letih najbrž zmanjšal (in se je povečal delež tistih, ki govorijo nenarečne različke), pa za njihova okolja še vedno velja: »Otrok se od matere nauči govoriti *narečje* in je torej narečje resnični *materin jezik*. Narečje je bilo prej ko knjižni jezik. Zato nima nihče pravice otroku njegovega domačega govora poniževati in sramotiti, kakor se je to dolga desetletja dogajalo in se še dogaja.« (Kolarič 1955/56 – poudaril Rudolf Kolarič.) – Vlogo narečja pri pouku knjižnega jezika je pred tremi desetletji predstavil Pavel Zdovc (1973/74) – kar je značilno – iz izkušnje na avstrijskem Koroškem. Potrebni priročniki za posamezna okolja, ki bi govorečim pomagali suvereno obvladati dva sistema, namreč narečje in knjižni jezik, in to brez želje po nadvladi knjižnega jezika, še čakajo na izdelavo.

⁴ V desetletju po drugi svetovni vojni je bilo opažanje Rudolfa Kolariča (1955/56: 11) takole: »Ob dialektološkem delu na terenu pa se mi je večkrat pripetilo, da so mi ljudje izrazili svoje začudenje, zakaj sploh zapisujem narečje, ko je to vendar nekaj manjvrednega, nekaj slabega, ker da so jih v šoli neštetokrat zmerjali in celo kaznovali, če so govorili v svojem domačem narečju, da so se iz njihovega domačega govora norčevali in od njih zahtevali, da ga čimprej opustijo in se oprimejo šolskega jezika oziroma jezika šolske knjige. Neštetokrat sem opazil, da je preproste, zlasti kmečke ljudi res sram s tujcem govoriti v domačem narečju in se trudijo, da bi z njim govorili v nekakšnem knjižnem jeziku, ki ga nitu ne znajo dobro.« Vinko Ošlak (2002) vidi v takem odnosu do narečja in narečno govorečih nevarnost za še eno, tokrat jezikovno asimilacijo: »Tisti, ki neprestano onemoglo in brez pravega alternativnega predloga ali načrta nergajo zoper tako lahkomišelnost in bebasto priklanjanje in poklekanje tolikega števila Slovencev pred angleščino, nemščino in italijanščino, pozabljajo, da od človeka, ki si ga že popeljal skozi nasilni stroj šolske asimilacije, ki si mu v najrahljši življenjski dobi nasilno že odvzel eno njegovih identitet, enega od

4 Pregled po ravninah

Predstavljene so glavne tendence z nekaterimi tipi inovacij.

4.1 Glasoslovje

Naglašena *e* in *i* v govorih na obravnavanem področju sta odvisna od narave naslednjega zloga ali od palataliziranosti oz. nepalataliziranosti njima sledečega soglasnika.

Različici naglašene *e* (/e:/ in [e:]), ki ju pripadniki srednje in starejše generacije nedosledno še govorijo, se pri mlajših govornic izenačujeta (*pɛma* ≈ *'pema* > *pɛma* 'pojdiva', **'bɛta* ≈ **'beta* > **'bɛta* 'Beta'), tudi zato, ker je v oblikah, ki imajo v zlogu za naglašeni *e* sprednji samoglasnik ali zaradi redukcije palatalizirani soglasnik ali šumevec, ta *e* vedno ozek – **'bɛ:tɛ*, *'pɛ:t* ≈ *'pɛ:dɛ* (pri govornicah srednje in starejše generacije je v rod. mn./dv. tudi **'bɛ:t* – večinsko je **'bɛ:t*).⁵ Nihanje med temu vzporednima različicama naglašene *i* (/i/ in [i]) je mogoče opazovati v srednji in starejši generaciji, pri mlajših pa je [i] redek: *g'rɛma* 'pit (< *'pɛ:t* ≈ *'pɪt*), *'nɛ:kɛ* *bɛ* *pə'pɪla* (< *pə'pɪla*).

Nasploh mlajši večinoma govorijo manj reducirane dvojnice besed, ki so pri govornicah srednje in starejše generacije bolj reducirane oblike istih besed z naglašeni *i* in *u* ter *â*: oz. *ɛ* in *ə* v osnovi: novejše *k'rux* < starejšemu *k'rax*, *'sit* < *'sɛt*, *s'lân* < *s'lân*, *g'rič* < *g'râč*. Nenaglašena polglasnika zamenjajo izvorni, manj reducirani samoglasniki: novejše in redko je *pə'râčile* < prvotno in prevladujoče *pə'râčile* 'poročila' (s, im. mn.). Nasproti temu pa je pri govornicah mlajše generacije veliko več redukcij kot pri govornicah srednje in starejše generacije v izglasju v veleznikih za 2. os. ed. in v posameznih sklonskih oblikah pridevnikov, čeprav tudi pri njih niso redke, sploh v hitrem govorjenju: *p'rit* < *p'ridɛ*, *s'lâbga* < *s'lâbɛga*.

Dobro se ohranja ločevanje fonemov /'â:/ in /'a:/, npr. v oblikah *s'tar* in *s'târa*, le da je pri mlajših govornic /'â:/ manj zaokrožen, sploh pa govorniki zaokroženost poskušajo odpravljati v komunikaciji z drugonarečnimi govorniki, čeprav je sorazmerno opazen že v zgornjesavinjskem narečju npr. na Ljubnem ob Savinji ali v Lučah (prim. Rigler 1981).

Deležniki m. sp. ed. 'bil', 'dobil' in 'pil' se glasijo *'bɛ:ɥ*, *də'bɛ:ɥ* in *'pɛ:ɥ*, kot da se v osnovi govori *e* – prva oblika je splošna, drugi dve pa mnogi že govorijo kot *də'bɪɥ* in *də'biɥ* (≈ *'duo:b'u*) ter *'pɪɥ* in *'piɥ*.

V stiku z nedomačinom se govorniki, ki to znajo in ki se jim zdi potrebno, zatečejo k manj opaznim dvojnicam, to pa so tiste, ki so bližje knjižnemu jeziku oz. so bolj

njegovih govorov, prav tistega, ki ga je dobil od svoje matere, nimamo pravice pričakovati, da se bo v vdajanju asimilaciji zdaj nenadoma ustavil in začel s čvrstim značajem braniti slovensko pripadnost in njen knjižni jezik. Kdor kaj takega zahteva od človeka, ki smo mu že v zgodnji mladosti prav na tem področju nalomili hrbtnico, ta ne more veliko vedeti o človeku in takega ni pametno preveč vpraševati za nasvet ...»

⁵Usmerjenost kotnika kaže smer inovacije, dvojna vijuga stoji med narečnima dvojnicama, dvojno dvopičje med nasprotnima oblikama v paru, zvezdica pa pred lastnim imenom v narečnih zapisih, v katerih ni velikih začetnic.

nadnarečne: *d'hâ:r* < *g'hâ:r*, *'hima* < *'hema* (≈ *'hē:-*), *'haj-* < *'nar(te)-* (npr. -*'vé:čə*), *'o:səm* < *'vasəm*, *'uš* < *'vəš* 'uš'. Pri oblikah, ki nimajo dvojnice in delujejo starinsko, govorec, ki naj bi jih uporabil, pogosto preklopi kar v pogovorni jezik (prvotno npr. *'vat*'o *'vatla -ə* 'hotel -a -o', ki v stiku z nedomačinom postane *'xuot*'o *-tla -ə*, ali *p'ri:star pras'to:ra* > *p'ro:stor prəš'to:ra* 'prostor').

Kjer je prišlo do redukcije v *r* oz. *ər* iz *ri*, *ur*, *ar* in *ŋ* oz. *ən* iz *ni* (*'pā:pərka*, *kr'jāva*, *kr'bīt -a* 'karbid', *'bō:lŋca*), v nekaterih besedah predvsem mlajši govorniki že govorijo tudi nereducirane oblike (*'pā:prika*, *kur'jāva*, *kar'bit -a*, *'bō:lŋca* in *'bō:lŋica*), v posameznih primerih pa se reducirane oblike tudi pri mlajših ohranjajo (npr. *mŋma'lā:da* 'marmelada' – prvotno slovensko *ar* je v narečju sicer dalo *r*, npr. *'parst* 'prst').

V govornih obravnavanega področja se zaradi palataliziranih soglasnikov govori nad 40 fonemov (Weiss 2001), npr. *'pust* (m, prid.) :: *'pus't* (velelnik za 2. os. ed.), *'žien* (ž, rod. mn./dv.) :: *'žien'* (velelnik za 2. os. ed.). Do nepalataliziranega izgovora palataliziranih soglasnikov prihaja le pri redkih govornikih, ki so že prestopili v katerega od nenarečnih različkov in izstopili iz narečja tudi z drugimi pojavi, sicer pa se palataliziranost dobro ohranja.

4.2 Oblikoslovje

Reducirane različice končnic velelnika za 2. os. ed. tipa *'hje:s'* nam. prvotnejšega *'hje:sə* in pridevnikov tipa *s'la:bga* nam. prvotnejšega *s'la:bəga* 'slabega' se nasploh čedalje bolj uveljavljajo.

Glagolske oblike *'pēt* in *'pe:ŋ* *'pe:la* itd. se čedalje bolj govorijo namesto prvotnejših *'puo:jat* in *'puo:jo -jala* itd. Tudi sicer se prvotnejše oblike, če so v primerjavi s knjižnimi opaznejše, umikajo novejšim: *na'pē:ŋ* nam. prvotnejšega *'na:p'n'u* 'napel (velelnik od *napeti napnem*)'.

Samostalnik *'vatrak* je srednjega spola (*tə 'nā:sə 'vatrak*), vendar pa se – redko sicer – uporablja že v moškem spolu (*te 'nā:s 'vatrak*). Vsi preostali skloni tega samostalnika so v obeh spolih enaki, v knjižnem jeziku pa oblika *otrok* v rod. mn./dv. kaže na prvotno srednji spol tega samostalnika.

Samostalnike, kot sta 'pot -i' in 'klop -i', mlajši večinoma sklanjajo po mešanem naglasnem tipu (*'pət pə'ti*), ne po nepremičnem, ki pri starejših prevladuje (*'pət -e*, *k'ləp k'ləpə*). Tako še *'luč lə'ci* (< *'lučə*), *'vəš u'ši* (< *'vəšə*), *'sə: sə'li* (< *'suo:lə*), *'pē:st pēs'ti* (< *'pjes'te*).

Krajevna imena srednjega spola, ki se pri redkih govornikih iz starejše in srednje generacije sklanjajo tudi po četrti srednji sklanjatvi (**'vatək *u'to:kəga* 'Otok [zaselek Bočnej]'), se pri mlajši generaciji le še po prvi: **'vatək *u'to:ka*, **'vatək *və'lō:ga* 'Volog', **šō:št'ne -e* 'Šoštanj'.

Pridevniki, ki prvotno spadajo v premični naglasni tip, se pri mlajši generaciji večinoma sklanjajo kot nepremično naglašeni, obnašajo se torej tako kot – nič presenetljivega – v knjižnem jeziku: *bə'gā:t* (pri govornikih srednje in starejše generacije *'buo:gat*) *bə'gā:ta -ə* 'bogot', *də'mā:č* (pri starejših *'duo:mač*) *də'mā:ča -ə* 'domač'.

Pridevniki, ki so se nekdanj splošno pregibali z neglasovnimi končnicami v vseh spolih, sklonih in številih, se že v srednji generaciji govorcev, sploh pa pri mlajših izkazujejo v vseh oblikah predvsem v primernikih in presežnikih na -ši: *m'la:jšə -a -ə < m'la:jšə -- --: *'m'jca ja b'la: ta m'la:jšə* 'Mica je bila najmlajša'. Tako še *'garšə -a -ə < -- -- 'grši*', *'xujšə -a -ə < -- -- 'hujši*', *'délšə -a -ə < -- -- 'daljši*', pa tudi *'fajjn -a -ə < -- --* (Weiss 1990: 100–102; 1998a: npr. geslo *gorši*).

Glagoli na -iti -im imajo v del. na -l m. sp. dvojnice, od katerih so pri mlajših govoricah prestižnejše tiste, ki so naglašene bolj proti koncu: *də'bit < 'd̥u:ɔbət*, *u'čit < 'učət*, *u'čij̥ < u'čij̥* in *u'čij̥ < u'ču*, *bə'dit < 'budət*, *bə'dij̥* in *bə'dij̥ < 'bud'u*.

4.3 Skladnja

Uveljavljeni so naslonski nizi kot *g'do: ja 'pa:?* in *g'do: ja pa 'b̥e:u?* nasproti knjižnemu *kdo pa je (bil)?*, kar v obravnavanih govorih uporabljajo redki mlajši govorniki: *g'do: pa 'ja:?* in *g'do: pa ja 'b̥e:u?* V nekaterih zvezah si kljub drugačnemu knjižnemu besednemu redu ni mogoče predstavljati nič drugega kot npr. *'fajn t̥ə 'ne: 'b̥o: 'dobro, lepo, prijetno naj ti bo* (le če stoji samostojno, je kot v knjižnem jeziku: *'ne: t̥ə 'b̥o: 'naj ti bo*).

4.4 Besedotvorje

Na obravnavanem področju se v mnogih besedah govori edinole pripona -er namesto knjižne -ar, npr. *m'liner* 'mlinar', *'c̥e:s'tner* 'čestar'. Vendar pa v priimkih (v njih gre seveda le za obrobje narečnega, ki pa na narečje vendarle vpliva) iz hišnih imen doživlja popravek v prestižnejšo smer: isti nosilec priimka je bil rojen kot *Lever*, umrl pa je kot *Levar*, čeprav je hišno ime v Šmartnu ob Dreti nedvoumno **'l̥ever*. Narečni govorec je v stiku z drugonarečnim sogovornikom predpono *pre-* v besedah *p'r̥e:star* 'prostor' in *p'r̥e:do* 'prodal' samo za to priložnost popravil v očitno razumljivejšo *pro-* v *p'r̥o:st̥o:ɾ* in *p'r̥o'da:u*.

4.5 Besedje in stalne besedne zveze

Z novimi predmeti in pojmi prehajajo v narečje iz pogovornega in iz knjižnega jezika novi eno- ali večbesedni izrazi, in sicer pod vplivom medijev in šole ter družbenih sprememb, kar je v zadnjih desetletjih še posebej opazno zaradi hitrega tehničnega razvoja.

Za knjižno 'stroj' se v narečju uporablja beseda *ma'šjina*, razen v stalnih zvezah, kot sta *p'r̥a:ln̥ə st'roj* in *p̥om̥ə'v̥a:ln̥ə (≈ p̥om̥ə-) st'roj*, v katerih se uporablja drugi, iz knjižnega jezika prevzeti leksem, in sicer tudi, ko se zaradi jasnega sobesedila izpusti prilastek in se govoreči omeji na jedrno besedo: *u'g̥a:s'n̥ə st'roj* 'izključni stroj'.

Ležeči policaj (hitrostna ovira na cestišču) je sorazmerno nov pojav. Govorec starejše generacije je v leta 2003 uporabil izraz *l̥ə'ž̥eč 'miličar*, takoj zatem pa je to popravil v *l̥ə'ž̥eč p̥al̥ə'caj*. Sicer se splošno uporablja beseda 'miličar za 'policist, miličnik', medtem ko besede 'ležeč' v narečju v tej obliki ni – prislov je *p̥ə l̥ə'ž̥o:č(ə)*

'ležeče', za zvezo 'ležeči policaj' pa se uporablja tudi pridevnik *le'žexč* (le redko v določni obliki *le'žexčə* ali *le'žexčə*). Deležnik na -č se sicer pretvarja v tvorniško glagolsko obliko (na način *ki leži, ki je ležal* ipd.).

V zadnjih štirih desetletjih je recimo beseda *'amt'vəle* 'brisača', ki se je v šestdesetih letih 20. stoletja še splošno govorila, tako rekoč izginila – nadomestila jo je *bri'sāčə* (in *bri'sār-*). – Leta 1997 se je v govoru Spodnjih Kraš pojavila beseda *'gɔ:rc* (m, živ.) 'gorsko kolo', za kar se sicer splošneje govori *'gɔ:rskə kə'le:sə* ali *'gɔ:rs'kə pɛ'cikəl*.

Poudarjalni krajevni in smerni prislovi ne izginjajo (*'təmle 'gɔ:sə 'tičə, 'təm 'taj* za *'gɔ:šə 'jədə, 'təm ta'gɔ:ɔr*). Za 'vzel sem tablete' se je v Spodnjih Krašah govorilo tudi *tab'ləte səm 'nətər u'zə:u* – zdaj je splošno le še *tab'ləte səm u'zə:u*.

Kar se je včasih izražalo z opisom ali s prvotno izposojenko, je v novejšem času dobilo izraz, prevzet iz knjižnega ali pogovornega jezika: *'dɛ:dɛč* (\approx -dič) in *'dɛ:dɛne* (\approx -di-) ter *de'dɔ:vət* (\approx de-) -*dujam* namesto prvotnega *'jəɔp -ba* in *'jəɔbat -əm*, pri čemer za žensko spolh ni bilo izraza, ker se je prvotno opisoval na način (*tista, ki je kaj (po)jerala*). Tu je pač vplival tudi pravn(išk)i jezik. Beseda *'dɛ:dɛč* je zato blizu besedi *'dɔ:ktɔr* 'zdravnik', ki se včasih govori v uradnih položajih (o tem Weiss 1998a: 22) ali ko se o takih položajih v narečju poroča.

Primeri besednih inovacij so npr. še *is'kâ:zənca* < *lɛgite'g'mâ:cija* ipd. (Weiss 1990: 236, konkretno pri istem govorcu), *'žjɛɔp* < *'vâržat* (Weiss 1990: 230), *zdra'vile* < *rəc'hɛ:ja, na'tɔ:* < *'pɔ:ɔl, 'pɔ:ɔ:* (Weiss 1990: 224), *in* < *pa* (Weiss 1990: 224–225), *en -a -ə* < *nɛ na nə* kot nedoločni zaimek (za slednje gl. Weiss 1990: 225). – Tako se sliši *zgra'djɛt* (hišo ipd.) nam. *sə'zjɔdat, s'cɔmpɔrat, pəs'tâ:vɛt, s'pɔvat* ali na splošno *na'rjɛ:s't* – pri tem je govorka izbrala prestižnejši nenarečni oz. pogovorni izraz namesto katere od sopomenk (Weiss 1990: 223).

Na splošno se še vedno govori na *'dɛm* 'na dan, dnevno', ko pa govorka v Bočni obnavlja besedilo po listu z navodili, kolikokrat dnevno naj da otroku zdravila, uporabi tudi že prislov *d'hɛ:ɔnə*, ki je v tem primeru in čisto jasno iz knjižnega jezika. Že dalj časa pa je uveljavljeno *d'hɛ:ɔna* (*'sɔ:ɔba*).

Glagol *'mɔ:ɔl(ɛ)t* 'moliti' govoriijo mlajši namesto nekdanjega splošnega *'mɔ:ɔd'lt*. (Prim. Tominšek 1903: 11: »Vedno se govori v našem narečju [tj. v Bočni – P. W.] *mɔːdlt* (= *modliti, moliti*) [...].«)

V govorih na obravnavanem področju so se razvila samosvoja poimenovanja avtomobilskih znamk, ker so bila izvirna imena zapisana na vozilih, podatka o izgovoru predvsem francoskih in angleških imen pa zlepa ni bilo, saj po radiu in na televiziji ni bilo oglasov zanje: *pi'žɔ:-ja* 'peugeot', *'aɔs'tin* 'austin', *rɛ'hɔ:lt -a* in *-da* 'renault' in *mar'çɛ:des -za* 'mercedes'. Govorci starejše in tudi še srednje generacije govoriijo večinoma tako, sliši se tudi *rɛ'hɔ:-ja*, medtem ko je oblika *mar'çɛ:des -za* brez konkurence in se zapisana kot *marcedez* kdaj pojavi celo v oglasih v lokalnem časopisu *Savinjske novice*.

Tudi dve narečni obliki sta lahko konkurenčni v smislu večje ali manjše sprejemljivosti: *dər'vårənca* < *'da:rvänca* 'drvarnica'.

Zanikana zveza s pomenom 'nisem hotel' se pri mlajših glasi tudi že *'njsəm* *'vat'ə -tla* itd. namesto prvotne *'njsəm* *hət'ə -tla* itd., v kateri je dodatno zanikan še del. na *-l* glagola *hoteti*.

Pri frazemih je mogoče opaziti prodiranje mnogih novih iz knjižnega jezika in njegovih različkov. V slengovskem okolju se govori tudi kaj takega, kar je bilo pridobljeno z branjem pustolovskih romanov Karla Maya, npr. polcitatna grožnja *te m* *'puoslə u* *'ve:čna* *lə* *'višča*, medtem ko so učene zveze kot *oditi v večnost* 'umreti' zaradi vpliva cerkvenega nauka sicer razumljive, se pa ne govorijo.

4.6 Pomenskost

Tu se marsikdaj predvsem pod vplivom knjižnega jezika in vseh njegovih različkov do narečja besedam, ki so že v narečju, pripišejo novi, v narečju do tedaj neznani pomeni, npr. pri *vzdigniti* 'odzvati se na zvonjenje telefona z dvigom slušalke in pogovorom s kličočim' (prim. knjižno *dvigniti*): *a bəš* *'ti* *uz'digənla?* So pa še drugi, redkejši primeri, npr.: »*kla*'*buk* *sə* *ja* *pəd* *'mânt*' *l* *'da:u*, *kə* *ja* *'djež* *'za:čə* *'jət*, *ja* *pa* *'ta:g* *zɡ*'*lédalə*, *kə* *da* *ja* *b'ri*« 'klobuk si je pod plašč dal, ko je začelo deževati, je pa bilo videti tako, ko da je noseč/brej' (Weiss 1998a: 108). Dolgi so recimo nizi sopomenk, ki opisujejo pijanost ali pitje alkoholnih pijač: *biti as* (*čebela, čebelica, dodelan, doteran, doziran, droben, fajhten, pod gasom ...*), *voziti barko, biti pijan ko cura* (*aksa, čep, črep, dorna*), *čuti ga; piti ko božja mavra, ajhati se, cukati ga ...* (prim. Weiss 1998a v ustreznih geslih).

4.7 Pragmatika

V družinskem okolju se je v zadnjem času zelo opustilo vikanje, nadomestilo pa ga je tikanje (recimo nasproti staršem in tudi starim staršem). Tudi govorjenja o odsotni osebi v 3. osebi množine na način *mama so rekli, da ...* skorajda ni več – pripadniki mlajše generacije tako ne govorijo, starejši, ki so tako sicer naučeni, pa ocenijo, ali bodo, ko ponazarjajo razmerja do tistih, nasproti katerim so nekdanj govorili na tak način, uporabili izginjajoči način ali ne, pri čemer je tudi veliko individualnih razlik. Namesto tega se govorijo oblike v 3. osebi ednine. (Prim. Weiss 2003.)

Namesto prvotnejšega pozdrava ali odzdrava *bog(a)daj* so tako rekoč že povsem uveljavljeni *dobro jutro, dober dan* in *dober večer*. Tako pozdravljajo nekateri govorci, ki so bili rojeni vsaj pred letom 1935, medtem ko se mlajšim (sploh tistim, ki so bili rojeni približno po letu 1950) po prepričanju drugih govorcev ta raba ne poda. Tudi *hvala (lepa)* nam. prvotnejšega *bohlonaj, dober tek* nam. *bog žegnaj* in *na zdravje* (kot voščilo tistemu, ki kihne) nam. prvotnejšega *bohpomagaj* je že večinsko uveljavljeno, pri mlajših pa sploh edino.

Psom se ukazuje z ukazi iz narečja (*p'rim* 'ga: ipd. 'napadi (ga)', *iš, iš* 'išči, išči') in tistimi, ki so prvotno iz nemsčine (*šau* 'ga: ipd. 'napadi (ga)') ali iz srbo-

hrvaščine (*'puž' 'ga'*: ipd. 'napadi (ga)' – res pa je, da se pse – najbrž zaradi večje politične korektnosti – sploh na ljudi ščuva čedalje manj), v zadnjem času pa se tem pridružujejo polcitatni ukazi iz slovenskega knjižnega oz. pogovornega jezika: *'pò:lek 'hòdi ob meni'* ali *p'ró:stòr 'sédi'*.

5 Jezikovne inovacije v obravnavanih govorih na videz nakazujejo konec narečja, vendar pa je to res samo videz: jezik (teoretično) izgine, če so iztrebljeni njegovi govorci in če od jezika ne ostane nič, umre pa, ko ga nihče več ne govori. Iz dosedanjega jezikovnega razvoja lahko sklepamo, da se bo zgornjesavinjsko narečje z govori spodnje Zadrebke doline še naprej spreminjalo – le táko, kot je bilo, ne bo več. Današnji mlajši govorci kot pogojno osrednji širitelji inovacij bodo čez čas postali srednja generacija, torej večinski govorci zgornjesavinjskega narečja, njihova generacija pa bo konzervativnejša, in na njihovo mesto bodo stopili mlajši.⁶ V primerjavi s knjižnim jezikom je narečje na brisanem prostoru (v Republiki Sloveniji je deležno zaščite le kot del slovenskega jezika) – nikakršna jezikovna politika ga *kot narečje* ne brani pred vplivi drugih različkov in jezikov ter vseh novosti, ki so v njih, in zato v zadnjem času doživlja še burnejše spremembe.

Literatura

- Rudolf KOLARIČ, 1955/56: Narečje – knjižni jezik – šola. *Jezik in slovstvo* 1/1. 11–12.
- Kazimierz POLAŃSKI, ²1999: Innowacja w języku. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Ur. K. Polański. Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo. 258.
- Vinko OŠLAK, 2002: Šolanje za asimilacijo ... *Delo*, 29. april 12.
- Jakob RIGLER, 1981: Luče (OLA 10). *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: ANUBiH. 93–101.
- Arno RUOFF, 1997: Sprachvarietäten in Süddeutschland. *Varietäten des Deutschen: Regional- und Umgangssprachen*. Ur. G. Stickel. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 142–154.
- Rikard SIMEON, 1969: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I: A–O*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Peter WEISS, 1990, *Govori Zadrebke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami: Glasoslovje, oblikoslovje in skladnja*. Magistrsko delo. Ljubljana.
- Peter WEISS, 1993: Izvenjezikovni vzroki vplivov na govore Zadrebke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami. 29. *seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ur. M. Hladnik. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 69–83.
- Peter WEISS, 1998a: *Slovar govorov Zadrebke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami: Poskusni zvezek (A–H)*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Peter WEISS, 1998b: Jezikoslovno delo Franca Lekšeta. *Obdobja 17. Vatroslav Oblak*. Ur. A. Šivic Dular. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 161–165.

⁶ Nemško izkušnjo z »umiranjem narečij« je opisal Arno Ruoff (1997: 143): »Sicer drži, da mladi ne govorijo tako kot starejši, zmoten je le ta 'nič več', kajti ko mladi ostarijo, govorijo kot starejši.«

- Peter WEISS, 1999: Josip Tominšek kot dialektolog. *Logarjev zbornik: Referati s 1. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru*. Maribor: Slavistično društvo. 50–61.
- Peter WEISS, 2001: Fonološki opis govora kraja Spodnje Kraše (SLA 314). *Jezikoslovni zapiski* 7/1–2. 321–347.
- Peter WEISS, 2003: Načini ogovarjanja in govorjenja o odsotni osebi v govorih spodnje Zadrečke doline. *Glasoslovje, besedoslovje in besedotvorje v delih Jakoba Riglerja*. Ur. Z. Zorko, M. Koletnik. Maribor: Slavistično društvo. 199–215.
- Pavel ZDOVC, 1973/74: O vlogi dialekta pri pouku knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 19/8. 279–284.

